

VARIA

– KÖZLEMÉNY –

A JOGSZABÁLYI HÁTTÉR CHARLES DICKENS
KARÁCSONYI ÉNEK CÍMŰ MŰVÉHEZ, KITEKINTÉSSEL
A TÁRSADALMI VISZONYOKRA IS

SZABÓ Péter Zsigmond
PhD-hallgató (SZE DFK)

1. Bevezetés

Jelen tanulmány célja Charles Dickens *Karácsonyi ének* című művében megjelenő társadalmi háttér és jogintézmények elemzése. Az első részben Charles Dickens életútjának felvázolása után a regény rövid bemutatására kerül sor. Ezt követi az ipari forradalom folyamatának, társadalmi rétegződésének leírása, összevetése az író által ábrázoltakkal. Az elemzés lényegi része a szerző által megemlített jogintézményekre és a kor Nagy-Britanniájában uralkodó tényleges (törvényi – leginkább a korabeli munkaviszonyokra vonatkozó – rendelkezésekkel alátámasztott) állapotokra, jogi környezetre fókuszál.

2. Charles Dickens életútja

Charles Dickens 1812. február 7-én született Landportban és 1870. június 9-én halt meg kis falusi birtokán, mely London közelében helyezkedett el.¹

Édesapja, John Dickens, a haditengerészet egyik kifizetőhelyének hivatalnoka volt. Portsmouth városában ismerkedett meg Elizabeth Barrow-val, aki később a felsége lett.² A kis Charles Chathamben töltötte kora gyermekéveit, majd a munka Londonba szolgáltatta a családot, ahol az édesapa adósságokat halmozott fel, tönkrement és ettől kezdve nagyon szegényes körülmények között éltek, a szülők egy időre a Marshalsea³

¹ SZERZŐ NÉLKÜL: *Tolnai új világlexikona. Az általános tudás és műveltség tára.* 3. kötet (Bur-Don). Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részvény-társaság, 1926. 299.

² John FORSTER: *The Life of Charles Dickens.* Vol. I. Boston, James R. Osgood & Company, 1875. 22.

³ A londoni Southwarkban található adósok börtöne, 1849-ben megszüntetésre került. <https://www.britannica.com/topic/Marshalsea>

elnevezésű börtönbe kerültek. Megjegyzendő, hogy ezekben az időkben Dickens lett a családfő és nem volt számára ismeretlen a gyermekmunka.⁴

Yolland Arthur is megemlíti ezt az író életéről készült művében:

„Vonatunk a londoni Charing Cross állomásba robog be. Kiszállunk. Ki-ki a maga dolgára megy. Talán senki sem gondol arra, hogy ezen a helyen, 89 évvel ezelőtt, rozoga épület barátságtalan első emeleti szobájában, egy szegény fiu cipőpaszta-dobozok kötögetésével foglalkozott, akinek a neve ma már az egész művelt világon fogalomná lett. Dickens Károly 11 éves korában kénytelen volt kenyerét maga keresni. A Warren cég szolgálatában állt; fizetése hetenkint hat shilling volt. Ennek a robotolásban töltött időnek az emlékeit később az író folytonosan vissza idézte.”⁵

1828-tól parlamenti gyorsíróként dolgozott az egyik rokonánál, aki újságjában, a *Mirror of Parliament*-ben, teljes egészében közvetíteni akart az Alsóházban történetekről. 1829 környékén állást kapott a *Doctor's Commons* nevű egyházi bíróságon, ahol főként hagyatéki és családjogi eljárások zajlottak.⁶

Ismereteit önképzés útján is igyekezett bővíteni, a *British Museum*-ba is többször látogatott. Irodalommal ténylegesen hírlaptudósítóként kezdett el foglalkozni, kiadta a londoni szegényebb néprétegek életviszonyaiból merített vázlatait is, melyek *Sketches of London* címmel jelentek meg, többek között ezek a vázlatok alapozták meg írói hírnevét is.⁷

Egyik első komoly irodalmi művében, a *Twist Oliver*-ben (1838) a szegényházakban uralkodó embertelen bánásmódra, míg a *Nicholas Nickleby*-ben (1839) a magániskolák visszaéléseire hívta fel a közvélemény figyelmét.⁸ Elmondható, hogy kevesen ismerték annyira az alsóbb néprétegek életviszonyait, mint Dickens. Az emberek nyomora iránt szánalmat igyekezett kelteni és ezzel a társadalmi visszasságokat és igazságtalanságokat kívánta megszüntetni (vagy legalábbis mérsékelni). Munkásságának egyik lényegi eleme a karikatúra, műveiben harmóniában keverednek a satirikus, komikus és a megható elemek.⁹

Ezek az elemek jelennek meg a tanulmány tárgyát képező művében, a *Karácsonyi énekben* is.

⁴ G. H. BLORE: *Sixteen Biographies*. London–Edinburgh–Glasgow–New York–Toronto–Melbourne–Cape Town–Bombay Calcutta, Humphrey Milford–Oxford University Press, 1920. 131.

⁵ YOLLAND ARTHUR: Dickens. *Magyar Figyelő*, 1912/1. 342.

⁶ Claire TOMALIN: *Charles Dickens élete*. Fordította: SÍPOS Katalin. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012. 96.

⁷ SZERZŐ NÉLKÜL: *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben*. V. k. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1893. 285.

⁸ SZERZŐ NÉLKÜL: *Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája*. V. k. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1912. 521.

⁹ Uo. 522.

3. A Karácsonyi ének

Az 1843-ban megjelent *Karácsonyi ének* (*A Christmas Carol in prose. A Ghost Story of Christmas*) című mű főszereplője Ebenezer Scrooge, az uzsorás. Társa, Marley halála után egyedül igazgatja az üzletet. Egyetlen alkalmazottja a rosszul fizetett Bob Cratchit. Scrooge zsugori, kapzsi vénember, aki munkavállalóját igyekszik a lehető legtöbb ideig dolgoztatni a lehető legcsekélyebb ráfordítás mellett. Embertársait megveti, saját unokaöccsét, Fredet is elhanyagolja. A szegények sorsa nem érdekli. A karácsony hangulata sem képes megérinteni. Egyik este aztán megjelenik előtte Marley szelleme. A kísértet a saját maga által, még életében kovácsolt láncokat viseli és nem képes békében nyugodni. Figyelmezteti az uzsorást, hogy neki is ez lesz a sorsa, ha nem hagy fel addigi szokásaival és nem lesz belőle jobb ember. Scrooge-ot ezután három karácsonyi szellem látogatja meg. Az első, az elmúlt karácsonyok szelleme, eszébe juttatja a gyermek- és fiatalkorát. A második kísértet megmutatja neki, hogy hogyan ünneplik városzerte a karácsonyt a jelenben. Ennek során betekintést nyerünk több társadalmi réteg szokásaiba is, valamint Fred és a Cratchit család életkörülményeit is megismerjük. Az utolsóként érkező eljövendő karácsonyok szelleme feltárja a jövőt, melyben mind Bob Cratchit mozgássérült fia, Tim, mind maga az uzsorás is elhunyt. Scrooge halála nem érdekli az embereket, még a halottas ágyáról is lelopják a függőnyt és egy másik uzsorásnak (vagy inkább orgazdának) adják el többi holmijával együtt. Scrooge a karácsony szellemei által mutatott víziók hatására megváltozik, jó ember lesz – a kis Timnek szinte második apjává válik –, adakozik a szegényeknek és teljes szívéből ünnepli a karácsonyt.¹⁰

4. Az ipari forradalom és a társadalom rétegződése

A *Karácsonyi ének* az ipari forradalom korszakában, a 19. századi Angliában játszódik. Ebben a folyamatban az Egyesült Királyság vezető szerepet töltött be, mert bár a 18. század második felétől egész Európában – így Franciaországban és Hollandiában is – növekedett az ipari termelés volumene – többek között a népességszám és életszínvonal emelkedésének, az új városok utak és csatornák építésének következtében is –, de a ténylegesen kiemelkedő fejlődés itt következett be, egyrészt a gyarmatokért folytatott harcban elfoglalt vezető helyének, másrészt a kontinensen uralkodó háborús állapotoknak (1789-es francia forradalom és a napóleoni háborúk) köszönhetően.¹¹

A század elején az Angliában élőket vagyonszerzési hisztéria, majd pedig vállalkozási láz kerítette hatalmába. Az iparban Arkwright fonókészüléke (1769), Cartwright (1785) szövőgépe számos embert fosztott meg addigi munkájától, sokan a gyárakba

¹⁰ Összefoglalóm az alábbi kiadású mű alapján készült: Charles DICKENS: *Karácsonyi ének*. Fordította: ILLÉS Róbert. Budapest, Helikon Kiadó, 2015.

¹¹ Frederick C. DIETZ: *The Industrial Revolution*. New York, Henry Holt and Company, 1927. 23–24., <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.223819>; a témával kapcsolatos további részletekért ld. H. de B. GIBBINS: *The industrial history of England*. London, Methuen and Co., 1920., <https://archive.org/details/industrialhistor00gibb>; illetve Arnold TOYNBEE: *The industrial revolution*. Boston, The Beacon Press, 1956., <https://archive.org/details/industrialrevol00toyngoog>

kényszerültek. A szén vaskohászati használata feleslegessé tette a faszenet. James Watt feltalálta a gőzgépet. Észak-Angliában hatalmas ipartelepek létesültek. A bányákban síneken vontatott kocsik szállították a szenet.¹²

A gépesítés tehát sokszor a szakképzett munkaerő feleslegessé válásához vezetett, valamint radikálisan megváltoztatta a munkavállalói összetételt is: a munkahelyeken nagyszámú női- és gyermekmunkaerő jelent meg.¹³ Az ipari termelés uralkodó formájává a nagyüzem vált és ez létrehozta a társadalomban az ipari munkásosztályt, ezt az eddigiektől élesen különböző érdekeket kifejező csoportot.¹⁴ A fentiekkel párhuzamoson létrejött még egy társadalmi osztály, a nagyiparosok osztálya is.¹⁵ A gyárosok döntő többsége a kispolgárságból származott, ennek következtében a nagy vagyonnal rendelkezők is csak a század végén integrálódhattak a legfelső társadalmi osztályba.¹⁶

A feudalizmus társadalmi osztályai (nemesség, jobbágyság) helyébe így lassanként a modern társadalmi osztályok (tőkésék, munkások) léptek, megindult egy középosztály kialakulásának folyamata.¹⁷

5. Az ipari forradalom társadalma a *Karácsonyi énekben*

A kor társadalmát a fentiek alapján hűen ábrázolja a mű. A legfelsőbb osztály csak említés szintjén jelenik meg a regényben. Cratchiték lánya említi meg, hogy az üzletbe, ahol dolgozik, betért egy grófné és egy lord.¹⁸

Scrooge-ot, mint a középrétegnek (álláspontom szerint a felső középosztálynak) az egyik képviselőjét – nem túl hízelgően – így mutatja be Dickens: „De micsoda gonosz uzsorás volt ez a Scrooge! Egy kuporgató, zsugorgató, mohó, kapzsi, pénzsóvár vénember! Kemény és éles, mint a köszörűkő, amelyből semmilyen acél nem csalt elő nagylelkű szikrát.”¹⁹

Szintén ez a társadalmi osztály kerül bemutatásra a negyedik strófában: „Nem ők mentek a városba, hanem mintha a város nőtt volna ki előttük a földből, az egyik pillanatban még nem volt sehol, a következőben már minden irányból körülölelte őket. Azonnal a sűrűjében találták magukat, a tőzsdén, az üzletemberek között, akik fel-alá szaladgáltak, csörgették a pénzt a zsebükben, csoportokba verődve beszélgettek, az órájukat nézték, és elgondolkodva babrálták arany pecsétgyűrűjüket, ahogyan azt

¹² SZÁNTÓ György Tibor: *Anglia története*. Budapest, Maecenas Könyvek, 1997. 191.

¹³ FERENCZ Jácint (szerk.): *A munkaügyi kapcsolatok joga Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 19–20.

¹⁴ TÓTH Ferenc: *A munkaügyi kapcsolatok rendszere, fejlődése*. Gödöllő, Szent István Egyetemi Kiadó, 2008. 152.

¹⁵ CROUZET: A brit nagyiparosok társadalmi eredete az ipari forradalom korszakában. *Történelmi Szemle*, 1981/2. 245.

¹⁶ Uo. 251.

¹⁷ MÓZES Mihály: Az angol ipari forradalom. In: GUNST Péter (szerk.): *Európa története*. Debrecen, Csokonai Kiadó Kft., 1996. 206.

¹⁸ DICKENS i. m. 72.

¹⁹ Uo. 8.

Scrooge számtalanszor látta már.²⁰ Ez a leírás a tőzsdén gyülekező üzletembereket mutatja be, akik vélhetően gyárosok és vállalkozók, státuszukra és gazdagságukra utalhat az arany pecsétgyűrű is a kezükön. Ebben a jelenetben igazolást kapunk arra nézve is, hogy Scrooge is közéjük tartozik, hiszen a későbbiekben, mint ismerősről beszélnek róla (habár halála egyáltalán nem rendíti meg őket).²¹

Valószínűleg a középosztályhoz tartozik Scrooge unokaöccse Fred is, aki, bár az uzsorás szerint alig van pénze,²² viszonylag jó körülmények között él a harmadik strófában bemutatott karácsonyi ünnepség alapján (felesége kényelmes karosszékben ül, a karácsonyi vacsorán sokan osztoznak, a ruházat leírása is erre utal stb.).²³ Meglátásom szerint ide sorolhatóak még a szintén ebben a fejezetben megjelenő hús- és gyümölcs-kereskedők és a fűszeresek is.²⁴

Egyértelműen a munkásosztályhoz tartoznak Cratchiték, körülményeik ábrázolása is erre utal. Cratchitné a legjobb ruháját viseli az ünnepeken, ám az író jelzi, hogy azt már többször átalakították; hajába pedig díszes, ám filléres szalagokat rak.²⁵ Bob Cratchit, elnyútt ruháit megstoppoltatja és kikeféléti a karácsony tiszteletére.²⁶ Lányuk, Martha egy ruhakereskedésben dolgozik.²⁷ A család nagy szegénységben él, helyzetükkel tisztában vannak, de a desszertnek szánt sütemény feltalálásakor egyik gyermek sem jegyzi meg, hogy az netán „kicsi lenne egy ilyen nagy családnak”.²⁸

Még Cratchitéknél is nyomorúságosabb körülmények között élnek a bányászok. A szerző kietlen mocsárvidékre kalauzol el bennünket, ahol óriási kőtömbök hevernek szétszórva. Itt ünneplik a karácsonyt a föld mélyében dolgozók egy sárból és kőből tapasztott falú viskóban.²⁹

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a *Karácsonyi ének*ben az ipari (viktoriánus) társadalom szinte minden rétege megmutatkozik. Az író, bár érezhetően negatív véleménnyel van az úgynevezett felsőbb (polgári) körökről, Scrooge pálfordulásán érzékelteti, hogy ők is képesek (lennének) a változásra és ezzel egy jobb, boldogabb élet lehetőségét teremthetnék meg.

²⁰ Uo. 87–88.

²¹ Uo. 88.

²² Uo. 11.

²³ Uo. 79–80.

²⁴ Uo. 60–61.

²⁵ Uo. 64.

²⁶ Uo. 64.

²⁷ Uo. 71–72.

²⁸ Uo. 69.

²⁹ Uo. 73–74.

6. A Karácsonyi ének és a munkaviszony ábrázolása

6.1. Az uzorás és az írnoka között fennálló jogviszony

A 19. században megszűnt az abszolutista államnak a munkásokat is védő felügyelete, a munkaviszony pedig a szerződési szabadság követelménye mentén, magánjogi keretek között, önállóan jött létre.³⁰ A mellérendelt jogalanyok közötti jogegyenlőség viszont a gyakorlatban többnyire azt jelentette, hogy a munkáltató – általában a gyáros – rákényszerítette a munkafeltételeket a munkavállalókra.³¹ A munkavállalók gazdasági kiszolgáltatottsága szükségessé tette érdekeik fokozottabb védelmét, mely az államot is intenzívebb jogalkotásra készítette.³²

A törvények megszületése előtt – és gyakran még hatálybalépésük után is – az ipar legtöbb területén a gyermekeket nappal és néha egész éjjel is váltásokban dolgoztatták, a parlamenti jelentésekből pedig kiderül, hogy volt olyan gyermek, akit akár naponta tízszer is megverték. De a 18. életévüket betöltött férfiak és nők helyzete sem volt jobb, gyakran a fizikai teljesítőképességük határáig alkalmazták őket, gyakoriak voltak a járványok és a testi torzulások, fejlődési rendellenességek.³³

A fentiek alapján tehát a munkáltató lényegében olyan munkafeltételeket alkalmazhatott, amilyeneket csak akart. Így volt ez 1843-ban is, melyet Dickens a műben jól érzékelhetően jelenít meg.

Scrooge nem biztosítja írnoka számára a megfelelő munkakörülményeket, Bob Cratchit télen egyetlen brikettből álló tűz mellett, egy kis fürkében kénytelen dolgozni (igaz, kapzsisága miatt maga az uzorás sem melegszik jóval nagyobb tűznél).³⁴ A fizetések is a munkáltató rendelkezése szerint alakultak, ironikusan épp maga az uzorás mondja ki, hogy milyen kevés bért fizet írnokanak: „Az írnokom heti 15 shillinget keres, és családjá van meg felesége, de boldog karácsonyról beszél. Ezt nem lehet épp ésszel elviselni.”³⁵ Scrooge szabadnapot sem igen akar adni munkavállalója részére, felháborítónak tartja, hogy egy le nem dolgozott napért még bért is fizessen.³⁶

Az előzőekben írtakat alátámasztják Jane Humphries életrajzi adatokon alapuló kutatásai is: bár a családfenntartónak tekinthető férfiak általában sokat dolgoztak, keresetük elégtelennek bizonyult arra, hogy a családjaiknak megfelelő pénzügyi körülményeket biztosítsanak.³⁷

³⁰ RUSZOLY József: *Európa jogtörténete*. Budapest, Püski Kiadó Kft., 2006. 371.

³¹ HORVÁTH Pál – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Általános jogtörténet I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994. 238.

³² BRACHFELD Dezső: A munkaszerződés fogalmának kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1948/11–12. 173.

³³ Charles BEARD: *The industrial revolution*. London, George Allen & Unwin Ltd., 1919. 60., <https://archive.org/details/cu31924002235673>

³⁴ DICKENS i. m. 10.

³⁵ Uo. 14.

³⁶ Uo. 18.

³⁷ Jane HUMPHRIES: *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution*. Cambridge, Cambridge University Press, 2011. 102.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a munkaviszony ilyen módon való ábrázolása megfelel a korszakra jellemző állapotoknak.

6.2. A gyermekmunka a gyárakban

Dickens a munkásosztály helyzetére reagált a *Karácsonyi énekkel*.³⁸ Az író tőbbször töltötte el a gazdagok közönye szegényebb embertársaik iránt, a mű többek között válasz arra a hivatalos jelentésre is, melyet akkoriban olvasott és amelynek témája a gyermekmunka. Ennek hatására született meg a könyv azon jelenete, amelyben a jelen karácsony szelleme két vékony, farkashoz hasonlító gyermeket mutat meg az uzsorásnak: Tudatlanságot és Ínséget.³⁹

A dolgozó gyermekek ábrázolása így csak áttételesen jelenik meg a regényben, de többször történik rájuk és sorsukra utalás a fentiekben jelzettekön kívül is, többek között akkor, mikor az utcán egy nagy serpenyőben tüzet gyújtanak, mely köré rögtön „rongyos férfiak és gyermekek” csoportja gyűlik.⁴⁰

Ha a korszakban uralkodó viszonyokat tekintjük, akkor fontos kiemelni, hogy a gyermekmunkások helyzete egészen a 18. század második feléig nem kapott nagyobb figyelmet. Az ipari forradalom kezdeti éveiben megnőtt az igény az olcsó munkaerő – így a gyermekek alkalmazása – iránt. Ezek a gyermekek naponta átlagosan 12-14 órát dolgoztak – de előfordult, hogy akár 18 órát is. Magas volt a halálozási arány és azok, akik túléltek az egészségtelen munkakörülményeket, a felnőttkor elérésével gyakran képtelenek voltak tovább dolgozni.⁴¹ (Meg kell jegyezni ugyanakkor azt is, hogy a gyermekmunka nem az ipari forradalom „terméke”, hiszen a középkori ipar keretei között minden valószínűség szerint legalább annyi gyermeket foglalkoztattak, mint a fent említett időszakban).⁴²

Az egyik első esetre, mely nagyobb visszhangot kapott, 1784-ben került sor, mikor is egy angliai – radcliffe-i – pamutüzemben lázzal járó fertőző betegség ütötte fel a fejét. A manchesteri orvoscsoport, amelyet az ügy kivizsgálásával bíztak meg, azt állapította meg, hogy többek között a rossz munkakörülmények és a munkaidő túl hosszú volta vezethetett a láz terjedéséhez.⁴³ A fentiek tükrében nem meglepő, hogy az első, a pamutüzemekben- és gyárakban, valamint az egyéb üzemekben és gyárakban alkalmazott tanoncok és egyéb személyek egészségének és moráljának megőrzéséről szóló 1802-es jogszabály (*an Act for the preservation of the health and morals of apprentices and others, employed in cotton and other mills, and cotton and other factories*) – amely Nagy-Britannia és Írország minden olyan gyapjú- és pamutüzemére vonatkozott, mely

³⁸ TOMALIN i. m. 216.

³⁹ Uo. 217.

⁴⁰ DICKENS i. m. 16.

⁴¹ Margaret ALDEN: *Child life and labour*. London, Headley Brothers, 1908. 3-4., <https://archive.org/details/childlifeandlab00aldegoog>

⁴² O. Jocelyn DUNLOP – Richard D. DENMAN: *English apprenticeship & child labour. A history*. New York, The Macmillan Company, 1912. 19., <https://archive.org/details/cu31924001116866>

⁴³ B. L. HUTCHINS – A. HARRISON: *A history of factory legislation*. London, P. S. King & Son, 1911. 7-8., <https://archive.org/details/historyoffactory014402mbp>

3 vagy több tanoncot, illetve hús vagy annál több személyt foglalkoztatott⁴⁴ – elsősorban a munkakörülmények javítására, a hatálya alá tartozó gyárak tisztán tartásának (szellőztetésének, meszelésének stb.) szabályozására irányult.⁴⁵ Elsősorban, de nem kizárólagosan, hiszen itt már megjelentek a foglalkoztatási időre vonatkozó rendelkezések is – igaz, csak a tanoncok vonatkozásában érvényesültek –, napi legfeljebb 12 órában korlátozták a munkaidőt és tiltották az éjszakai munkát (este 9 és reggel 6 óra közötti időtartamban).⁴⁶

Amennyiben viszont a foglalkoztatás alsó korhatárára vonatkozó szabályozást vizsgáljuk, úgy az 1819-es, a pamutgyárak és üzemek további szabályozásáról és az ott alkalmazott fiatal személyek egészségének nagyobb mértékben történő megóvásáról szóló törvényt kell először megemlítenünk, amely a pamutgyárak vonatkozásában megtiltotta a 9 éven aluli gyermekek foglalkoztatását.⁴⁷ Ahogy azt az előzőekben bemutattam, az 1802-es gyári törvény a tanoncok munkaidejét szabályozta, míg az 1819-es jogszabály már minden gyermekre vonatkozott, ezzel – álláspontom szerint – jelentős előrelépés történt a személyi hatály kiterjesztésében. A 16. életévüket be nem töltött alkalmazottak nem dolgozhattak napi 12 óránál többet. A munkaidőt reggel 5 és este 9 óra közé kellett beosztani.⁴⁸ A reggelire nem kevesebb, mint fél óra volt engedélyezendő, a főétkezésre pedig nem kevesebb, mint egy órát kellett biztosítani délelőtt 11 és délután 2 óra között.⁴⁹

Ami a mű megjelenésekor hatályban lévő törvényi szabályozást illeti, az Egyesült Királyságban található gyárakban és üzemekben alkalmazott gyermekek és fiatal személyek munkavégzésének szabályozásáról szóló 1833-as törvény (*an Act to regulate the labour of children and young persons in the mills and factories of the United Kingdom*) azon meghatározott textilgyárakban (például a pamutot, gyapjút, vásznat előállító üzemekben), melyek megfeleltek bizonyos műszaki paramétereknek,⁵⁰ előírta, hogy nem alkalmazhatnak 9 éven aluli gyermekeket. Ennek a rendelkezésnek a hatálya alól a selymet előállító üzemek és gyárak képeztek kivételt.⁵¹ Ez egyrészt azt jelenti, hogy a 9 éven felüli gyermekek foglalkoztatására a textilgyárakban már találunk jogszabályi

⁴⁴ 42 George III. c. 73. Preambulum. <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1802-factory-act.pdf>

⁴⁵ Alexander REDGRAVE: *The factory and workshop act 1878, with introduction, copious notes, and an elaborate index*. London, Shaw & Sons, 1885. I., <https://archive.org/details/b24764772>

⁴⁶ 42 George III. c. 73. IV.

⁴⁷ 59 George III. c. 66. Preambulum. In: *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, 59 George III. 1819*. London, His Majesty's Statute and Law Printers, 1819., <https://archive.org/stream/statutesatlarge37britgoog#page/n0/mode/2up> 418–419.

⁴⁸ 59 George III. c. 66. II.

⁴⁹ 59 George III. c. 66. III.

⁵⁰ Többek között annak, hogy gőznek, víznek vagy más mechanikai energiának kellett meghajtania a gépezeteket (tulajdonképpen ez a feltételrendszer, kiegészítve a későbbiekben bizonyos gyártási folyamatok leírásával, a textilgyár fogalmának volt tekinthető. Vö. 3 & 4 William IV. c. 103. Preambulum, <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1833-factories-act.pdf>

⁵¹ 3 & 4 William IV. c. 103. VII.

előírásokat, másrészt a többi iparágban alkalmazottakra ugyanúgy nem vonatkozott semmilyen rendelkezés, mint a 18 éven felüliekre.

Az említett jogszabály az elfogadását követő 6 hónapos türelmi idő elteltével megtiltotta, hogy napi 9 óránál és heti 48 óránál több ideig foglalkoztassanak 11. életévüket be nem töltött gyerekeket. 18 hónapos türelmi idő vonatkozott a 12. életévüket és 30 hónap a 13. életévüket be nem töltötték foglalkoztatására. A selyemgyárakban a 13 éven aluli gyermek munkavállalók számára a napi munkaidő mértéke maximum 10 óra lehetett.⁵²

Mint láthatjuk, a törvény a 18 éven aluli alkalmazottakat életkoruk alapján csoportokra osztotta, a 13. életévüket be nem töltöttekre kedvezőbb szabályok vonatkoztak, bár ahogy azt Winston Churchill megjegyzi, a 20. század embere elszörnyedne az engedélyezett munkaidő hosszától, sőt azzal az akkori emberbarátok sem voltak megelégedve.⁵³

Levonható az a következtetés tehát, hogy Dickens joggal emelt szót a gyermekmunka ellen, hiszen a fentiek alapján a kor emberének is megdöbbentők voltak azok a munkakörülmények, melyek között az alsóbb néprétegek tagjai dolgoztak, ennek megváltoztatására születtek meg a fenti törvények és ennek hatására íródott a regény is, a jogalkotó és az író is a maga eszközeit használta fel a gyermekek foglalkoztatásának visszaszorítása érdekében.

6.3. A kéményseprés

Kéményekről is többször tesz említést a szerző (például: „mintha Nagy Britannia összes kéménye egyszerre okáda volna szennyes tartalmát a felhőkbe⁵⁴”), bár maga a kéményseprés, mint szakma ténylegesen szintén nem jelenik meg.

Angliában, így például Londonban a nagy tűzvész után, az épületek gyakran elérték a négyemeletes magasságot, a kémények kürtői pedig egyre kisebbek lettek. A széntüzelés bevezetésével számos elágazást és kanyarulatot is beépítettek a füstcsövekbe, így gyorsabban halmozódott fel bennük a hamu és gyakoribb tisztítást is igényeltek.⁵⁵ A kéményseprő-mesterek gyermekeket (*climbing boys*) használtak a kémények tisztításához, előfordult olyan eset, hogy a kémény forrósága miatt a tanoncok megégték vagy beszorultak és a koromtól megfulladtak.⁵⁶

Több jól dokumentált, bizonyított esetről is tudunk, így például 1816 júniusában Albany Barracksban egy fiú felmászott egy kéménybe úgy, hogy még égett a tűz. Olyan mértékűek voltak az égési sérülései, hogy utána már csak néhány óráig élt. 1816

⁵² 3 & 4 William IV. c. 103. VIII.

⁵³ Winston S. CHURCHILL: *Az angol ajkú népek története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2004. 773.

⁵⁴ DICKENS i. m. 60.

⁵⁵ Karla IVERSON: *The Poor Life of An Apprentice Chimney Sweep – The History of Children at Work*. <https://owlcation.com/humanities/The-History-of-Children-at-Work-The-Poor-Life-of-An-Apprentice-Chimney-Sweep>

⁵⁶ H. HARASZTI Éva: A chartista mozgalom gazdasági és társadalmi előzményeihez. *Történelmi Szemle*, 3. évf., 1960. 437.

októberében csak a szomszédok közbelépése mentett meg egy tanoncot, akit a mestere véresre vert, mert az nem mászott be egy olyan kürtőbe, ami szerinte túl kicsi volt ahhoz, hogy beleférjen. 1817-ben pedig egy fulladásos esetet regisztráltak, ami az aláhulló hamutól következett be.⁵⁷

A fentieket figyelembe véve nem csodálkozhatunk azon, hogy ezen a területen már 1788-ban találhatunk törvényi szintű szabályozást.⁵⁸ A kéményseprők és a tanoncaik megfelelőbb szabályozásáról szóló jogszabály (*an Act for the better Regulation of Chimney Sweepers, and their Apprentices*) alapján a 8 éven aluli gyermekekkel kötött, bármely kéményseprő-munka végzésére irányuló megállapodás semmisnek minősül. Amennyiben a kéményseprő mégis ilyen életkorú gyermekeket foglalkoztatott, úgy pénzbüntetést kellett fizetnie.⁵⁹

Az 1834-es, a kéményseprők és a tanoncaik megfelelőbb szabályozásáról és a kémények és a kürtők biztonságosabb kialakításáról szóló kéményseprő-ipari törvénnyel (*an Act for the better Regulation of Chimney Sweepers and their Apprentices and for the safer construction of Chimneys and Fumes*) 2 évvel megemelték az életkori korlátozást, így azon gyermekek, akik nem töltötték be a 10. életévüket, nem lehettek tanoncok a kéményseprést hivatásszerűen vagy üzletszerűen űző személyeknél, az erre irányuló bármely tanonci szerződés (*intendure*), megállapodás, ígéret stb. semmisnek minősült.⁶⁰ 14 éven aluli gyermekek főszabályként nem állhattak a kéményseprők alkalmazásában (kivéve ha tanoncok vagy próbamunkát végző gyermekek voltak).⁶¹

1843-ban már találhatunk olyan jogszabályt⁶² a kéményseprés vonatkozásában (a kéményseprők és a kémények szabályozásáról szóló 1840-es törvény: *an Act for the Regulation of Chimney Sweepers and Chimneys*), mely büntetéssel sújtotta azokat is, akik 21 éven aluliakat vettek igénybe egy kéménynek például a fenti módokon leírt tisztításához, amellet, hogy megtiltotta a kéményseprésrel hivatásszerűen vagy üzletszerűen foglalkozó személyeknek a 16 éven aluliak tanoncként történő alkalmazását.⁶³ Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az író nem véletlenül említi meg a kéményeket, hiszen azok szervesen hozzátartoztak a korabeli városok látképéhez és azt is megfi-

⁵⁷ SZERZŐ NÉLKÜL: *Observations on the Cruelty of Employing Climbing-Boys in Sweeping Chimneys: and on the practicability of effectually cleansing flues by mechanical means with extracts from the evidence before the House of Commons*. London, J. & A. Arch, 1829. 6., <https://bit.ly/33eSc4Z>

⁵⁸ 28 George III. c. 48. In: *The Statutes at Large from Magna Charta, to the End of the Eleventh Parliament of Great Britain, Anno 1761, Volume XXXVI*. London, J. Johnson, G. G. J. & J. Robinson, D. Ogilvy & Co., 1787., <https://books.google.co.uk/books?id=XrIuAAAAIAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> 518–525.

⁵⁹ 28 George III. c. 48. IV.

⁶⁰ 4 & 5 William IV. c. 35. II., IV. In: *A Collection of the Public General Statutes passed in the fourth and fifth year of the reign of His Majesty King William the Fourth, 1834*. London, J. Richards, Law Booksellers and Publishers, 1834., <https://archive.org/stream/acollectionpubl05britgoog#page/n4/mode/2up> 177–184.

⁶¹ 4 & 5 William IV. c. 35. VII–VIII.

⁶² 3 & 4 Victoria c. 85. Preambulum. In *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, 3 & 4 Victoria, 1840*. London, Her Majesty's Printers, 1840., <https://archive.org/stream/statutesunitedk17britgoog#page/n4/mode/2up> 284–287.

⁶³ 3 & 4 Victoria c. 85. II–III.

gyelhetjük, hogy a hozzájuk kötődő foglalkozás már jogi szabályozás alá esett, különös tekintettel a gyermekmunkára.

6.4. Bányászat

A bányászok szegényes, sivár környezetének ábrázolása is megfelel a valóságnak: „Ekkor minden figyelmeztetés nélkül, zord és elhagyatott mocsárvidékre értek, ahol hatalmas kőtömbök heverték szétszórva, mintha csak óriások temetkezőhelye volna. [...] – Miféle hely ez? – kérdezte Scrooge. – Bányászok élnek itt, akik a föld mélyében robotolnak – felelte a szellem.”⁶⁴

Nagy-Britanniában a gyár a munkásokat elszólította otthonukból és mivel a gépek működtetéséhez szénre volt szükség, ezért az új városok a szénbányák közelében alakultak ki.⁶⁵ Hamar világossá vált – többek között a különböző vizsgálóbizottságok munkája nyomán –, hogy a gyermekmunka nem korlátozódik csupán a gyáriparra, hanem szinte minden területen jelen van, így többek között a bányákban is, ahol a nők és a gyermekkorúak különösen szörnyűséges munkakörülmények között dolgoztak,⁶⁶ így például négykézláb másztak a szűk járatokban és a rájuk erősített kötelekkel húzták maguk után a csilléket.⁶⁷

Persze nemcsak a szénbányák vonatkozásában beszélhetünk ilyen állapotokról, erre példaként említhetjük a Cyfarthfa szén- és vasércbányák művezetőjének a tanúságtételét: „úgy emlékszem, hogy a Cyfarthfa bányákban a föld alatt dolgozó gyermekek és fiatal személyek száma körülbelül 400 fő lehet, ebből körülbelül 50 nőnemű. A legkisebbek a szellőzést biztosító ajtóknál dolgoznak, már nagyon korai életkorban leviszik őket a föld alá, ami hátráltatja őket a növésben és roncsolja a testfelépítésüket, valamint a teljes közömbösség állapotában tartja őket. A nők töltik meg a csilléket szénnel vagy vasércel és húzzák őket: ez nagy erőt igényel. [...]”⁶⁸

Az előzőekben leírtak alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az 1842-es bányatörvény már szabályozta a gyermekmunkát és a női munkát a bányászatban (*an Act to prohibit the employment of women and girls in mines and collieries, to regulate the employment of boys, and to make other provisions relating to persons working therein*).⁶⁹ E jogszabály alapján 1843. március 1-jétől nem lehetett 10 éven aluli fiúgyer-

⁶⁴ DICKENS i. m. 73.

⁶⁵ Vernon Duckworth BARKER: *Az angol civilizáció. Múlt és jelen*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931. 56.

⁶⁶ F. W. TICKNER: *The social & industrial history of England*. London, Edward Arnold, 1915. 574., <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.201890/page/n1>

⁶⁷ Louise CREIGHTON: *Social history of England*. London, Rivingtons, 1887. 129., <https://archive.org/details/socialhistoryen00creigoog/page/n5>

⁶⁸ SZERZŐ NÉLKÜL: *The condition and treatment of the children employed in the mines and collieries of the United Kingdom*. London, William Stange, 1842. 35., <https://archive.org/details/conditionandtre00manugoog/page/n6>

⁶⁹ 5 & 6 Victoria c. 99. Preambulum. In: *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, 5 & 6 Victoria, 1842.*, London, Her Majesty's Printers, 1842., <https://archive.org/stream/statutesunitedk04britgoog#page/n915/mode/2up/835-841>.

mekeket alkalmazni⁷⁰ és egyáltalán nem lehetett nőket foglalkoztatni (18 éven aluliakat sem).⁷¹ Néhány kivételtől eltekintve – ide tartoztak például a gőzgép-szerelők vagy az olyan gépészek, akiknek a munkájára mind a föld felett, mind a föld alatt szükség volt – 10 éven aluli személyek nem lehettek tanoncok a bányákban.⁷² Kiemelendő, hogy az előzőek nem érintették az olyan munkákat, melyeket a föld felszíne felett végeztek.⁷³

6.5. Női munka

Bár az előzőekben említett törvény megtiltotta a nők alkalmazását a bányákban, a gyáriparban csak 1844-ben történik meg (tehát az elemzés tárgyát képező mű megjelenése után) a női munka szabályozása. 1843-ban az iparfelügyelők jelentései ráirányították a figyelmet a nők rendkívüli munkaidejére is, a textilgyárakban ez gyakran reggel 5 órától este 8 óra 30 percig terjedt, valamint napvilágra került azon szörnyű balesetek ténye is, melyek a gyárakban történtek és amelyek vonatkozásában a nők különösen „veszélyeztetettek” voltak, tekintettel a ruházatuk kialakítására, amely könnyedén beakadhatott a gépezetekbe.⁷⁴

Előljáróban fontos kiemelni, hogy a gyári törvények a 18. életévüket betöltött és az ezen életkort meghaladott személyekként definiálták a nőket⁷⁵ és – bizonyos mértékben – külön szabályozás vonatkozott rájuk csakúgy, mint a gyermekmunkásokra. Meg kell jegyezni, hogy amennyiben a nők munkájának jogszabályi alapjairól beszélünk, úgy – leginkább fogalmi szinten – meg kell vizsgálnunk a 18 éven aluli gyári munkásokra vonatkozó rendelkezéseket is, hiszen a két kategória szoros összefüggést mutat egymással. A 18 éven aluli munkavállalókat – mint az a fentiekben már említésre került – általában két, életkor szerint felosztott csoportra – gyermekekre és fiatal személyekre – bontották a gyári törvények és e szerint differenciáltak. A gyermek a korszak jogszabályainak nagy részében irányadó meghatározás alapján a 13. életévét még be nem töltött alkalmazottakat jelentette, a fiatal személyeket általában pedig mint 18. életévüket még be nem töltött, de 13. életévüket már betöltött munkavállalókként definiálták⁷⁶ (később ezt a 14. életévre emelték fel⁷⁷). Az előzőekben vázolt kategóriákon belül nem különítették el nemek szerint a munkásokat, így a női foglalkoztatottak egy – nem a fenti törvényi meghatározás szerinti – része mindenképpen a gyárakban és üzemekben alkalmazott gyermekek közül került ki, azonban a rájuk vonatkozó részletes szabályozás a már elemzett a gyermekmunka tárgykörébe tartozik. Ugyanakkor

⁷⁰ 5 & 6 Victoria c. 99. II.

⁷¹ 5 & 6 Victoria c. 99. Preambulum.

⁷² 5 & 6 Victoria c. 99. IV.

⁷³ 5 & 6 Victoria c. 99. VII.

⁷⁴ HUTCHINS–HARRISON i. m. 84–85., <https://archive.org/details/historyoffactory014402mbp>

⁷⁵ Pl. 41 & 42 Victoria c. 16. 96. In: *The Public General Statutes passed in the forty-first and forty-second years of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1878: with a copious index, tables &c.* London, The Queen's Printing Office, 1878., <https://archive.org/details/statutesatlarge15unkngoog/page/n0/mode/2up> 137–189.

⁷⁶ 7 & 8 Victoria c. 15. LXXIII., <https://archive.org/stream/statutesunitedk41britgoog#page/n0/mode/2up> 82–118.

⁷⁷ 41 & 42 Victoria c. 16. 96.

nem kerülhető meg az a tény sem, hogy a 18. életévüket betöltött és az ezen életkort meghaladott nőkre vonatkozó rendelkezések – mint azt az alábbiakban látni fogjuk – általában egybeestek a fiatal személyekre irányadó normákkal.

Az 1844-es, a gyárakban végzett munkával kapcsolatos törvények módosításáról szóló, meghatározott textilgyárakra vonatkozó törvény (*an Act to amend the laws relating to labour in factories*) jelentőségét éppen az adta, hogy a fentiekben már elemzett korcsoportba tartozó nőkre is kiterjesztette a fiatal személyek foglalkoztatására vonatkozó rendelkezéseket.⁷⁸ Ez azt jelentette, hogy lényegében a korábbi, az 1833-as gyári törvény által meghatározott normák érvényesültek a munkaidő vonatkozásában, mely alapján például nem volt jogszerű a textilgyárakban alkalmazott fiatal személyek számára a munkavégzés előírása este 8 óra 30 perc és reggel 5 óra 30 perc között. A napi munkaidő a fenti üzemekben – általában – nem lehetett több 12 óránál, a heti munkaidő pedig 69 óránál⁷⁹ (ebben az esetben nem kevesebb, mint napi 1 és fél óra étkezési időt kellett biztosítani⁸⁰). Az 1844. évi gyári törvény alapján a nők részére szombaton délután 4 óra 30 perc után nem volt előírható a munkavégzés.⁸¹

A női munka a Cratchit családban Martha Cratchit példáján keresztül jelenik meg, amikor arról beszél, hogy milyen jellegű munkát végez, mint kisegítő és hány órát kell dolgoznia egyvégtében a divatáru-kereskedésben.⁸²

7. Összefoglalás

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Dickens mind a társadalmi rétegek bemutatása szempontjából, mind pedig a munkaviszonyok ábrázolása terén meglehetősen pontos korrajzot tár elénk.

A foglalkoztatás területén uralkodó állapotok legpontosabban az uzsorás és írnoka közötti jogviszony ábrázolásában jelennek meg, hiszen az megmutatja a munkáltató túlhatalmát az alkalmazottja felett mind a munkabérek, mind a munkafeltételek, mind pedig a megfelelő munkakörülmények vonatkozásában. A munkavállalónak nem volt tényleges érdekérvényesítési lehetősége a munkaszerződés megkötésekor és a munkaviszony fennállása alatt sem, hiszen az csak elvben mellérendelt felek között jött létre, ténylegesen – törvényi előírások hiányában – csak a munkáltató befolyásolhatta a munkavállaló jogait és kötelezettségeit.

A gyári gyermekmunka kapcsán, mely a tárgyalt regény megszületésének alapját képezte, a jogalkotási eredmények a következő fejlődési ív felvázolását teszik lehetővé a mű megjelenésének évéig:

- a) általánosságban elmondható, hogy a gyermekmunkára vonatkozó brit szabályozás hatálya először csak egyes meghatározott textilgyárakra (pamut, gyapjú), majd a textilgyárak nagy részére terjedt ki a vizsgált időszakban;

⁷⁸ 7 & 8 Victoria c. 15. XXXII.

⁷⁹ 3 & 4 William IV. c. 103. Preambulum-II.

⁸⁰ 3 & 4 William IV. c. 103. VI.

⁸¹ 7 & 8 Victoria c. 15. XXXV.

⁸² DICKENS i. m. 71–72.

- b) a korszak elején még csak a tanoncokra vonatkozóan lehetünk fel szabályokat, később a jogszabályok hatálya már minden gyermek-munkavállalóra kiterjed;
- c) a 18 éven aluli munkavállalókat általában két életkor szerint tagolt csoportra (gyermekekre és fiatal személyekre) bontják a tárgyalt törvények és e szerint differenciálnak;
- d) a foglalkoztatás alsó korhatárának meghatározására már figyelmet fordított a jogalkotó, csakúgy, mint a munkaidő és a munkakörülmények szabályozására.

Megjelenik még a regényben a bányászok és nők helyzete is, valamint több foglalkozás is áttételesen említésre kerül.

Amennyiben megvizsgáljuk a kéményseprő-ipar területén a gyermekmunkára vonatkozó állami előírásokat megállapíthatjuk, hogy már a legkorábbi, még a 18. század végéről származó norma is tartalmaz a foglalkoztatás alsó korhatárára vonatkozó rendelkezéseket. Ha részletesebb elemzés alá vonjuk a szabályozást, akkor azt mondhatjuk, hogy 1788-ban csak a kéményseprők tanoncaira vonatkozott a korlátozás, de álláspontom szerint azt is megfigyelhetjük, hogy például az 1834-es és az 1840-es törvények már különbséget tesznek a kéménysepréssel hivatásszerűen vagy üzletszerűen foglalkozó személyek és egyéb olyan személyek között, akik bizonyos kéményseprői feladatok elvégzése érdekében vették igénybe a gyermekek munkaerejét, bár kéménysepréssel hivatásszerűen nem foglalkoztak.

A női munka szabályozása (megtiltása) először a bányaipar területén történt meg (ehhez csatlakozott az alsó korhatár meghatározása a fiúgyermekekre), míg az üzemekben ezt követően, 1844-ben történt meg a szerződési szabadság kifejezetten a nőkre irányadó törvényi előírásokkal történő részbeni felváltása. A gyári törvények a 18. életévüket betöltött és az ezen életkort meghaladott személyekként definiálták a nőket, ezzel elhatárolva ezt a munkavállalói csoportot a (női) gyermekmunkásoktól, és főszabályként a fiatal személyekre vonatkozó rendelkezéseket kellett a munkáltatónak alkalmaznia például a munkaidő esetében.

Amennyiben összevetjük a regényben megjelenített állapotokat a 19. században hatályos jogszabályokkal, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy itt is a valósághoz közel álló leírásokat, ábrázolásokat kapunk.